

Celá situace mimočodem zcela jednoznačně dokládá, že česká (potažmo československá) společnost a především její správně-mocenský nástroj, tj. stát, vzala vyrovnávání se s minulostí za špatný konec. Kde máme srovnatelné publikace o popravených politických věznicích, represí ve vězeních, táborech nucených prací, uranových dolech, o postihu statisíců na „svobodě“? Kde máme stejně rozsáhlé studie o instituciální podpoře násilí, fungování represivního aparátu, vytvoření sledovacího mechanismu, směrnice o využívání agenturní sítě, odposlechů atp., bez kterých není možné pokládat kvalifikované otázky, psát články v novinách, publikovat historické studie, vést kvalifikovanou debatu v parlamentu? A hned se zeptejme: Kdo je za to zodpovědný? Politikové? Pravicoví či levicoví? Novináři? „Zapomnětlivá“ veřejnost? Státní úředníci? Ode všeho trochu, samozřejmě. Vztah české společnosti k totalitní minulosti je totiž zcela exaktní, ba měřitelný jev, který má své příčiny. A její většinový postoj či reakce jsou logickým vyústěním historické situace, rozsahu dostupných informací atp. O to však dnes nejde.

Zásadním problémem zůstává fakt, že státní úředníci, kteří mají možnost otevřít dveře archivů a spisoven, tak v zásadě nečiní. A opět se ptejme po příčině. Zjevně příliš podléhají určité politické (společenské?) nevěli, nechťejí si přidělovat problémy, vyvolávat soudní spory. Někteří z nich si dokonce vytvořili jistou nebezpečnou politizující filozofii, kterou obhajují, proč totalitní fondy archivů veřejnosti odborné i laické vůbec neotvírat. Chrání tak minulost svoji, svého rodinného zázemí, podřízených, spřízněných politiků, státních úředníků, bývalých sociálně-politických komunit. Zejména však chrání komunistický režim a jeho rezidua kolem nás. A to namísto zabezpečení zcela nestranného a profesionálního servisu v přístupu k této materii. A protože nefunguje stávající mechanismus dle současné legislativní úpravy, vznikají a budou vznikat pokusy o jeho změnu (připomeňme senátorské snahy o vznik Památníku doby nesvobody či diskuse o české období německého Úřadu spolkového zmocněnce pro podklady Stasi či polského Institutu národní paměti).

Seznamy, registry a svazky

Co s dokumentací Státní bezpečnosti?

PAVEL ŽÁČEK

Hned v první větě se musím přiznat, že jsem byl žadostí o recenzi knihy *OSOČENÍ. Pravdivé příběhy lidí z „Cibulkova seznamu“*, kterou uspořádala Zdena Salivarová-Škvorecká, postaven do zvláštní situace. Jako jeden z mála lidí jsem měl v devadesátých letech možnost získat určitou zkušenost s prací se svazky a dalšími spisovými materiály z provenience bývalých komunistických institucí, zejména pak tajné politické policie sovětského typu – Státní bezpečnosti. Po šest let jsem se věnoval rekonstrukci chodu komunistických bezpečnostních institucí a naučil jsem se na ně nahlížet komplexněji. Proto musím sebekriticky přiznat, že ani tak nepůjde o recenzi uvedených knih, ale o stručný text – pomůcku, jak k této bezesporu závazné knize a nakonec i k seznamům Petra Cibulky přistupovat.

kaci Cibulkových seznamů. Jednoznačně zde u všech zainteresovaných více či méně působil pochopitelný psychologický jev – vědomé anebo dokonce nevědomé vytěsnění nepříjemných zážitků z paměti. Při své praxi na Úřadu pro dokumentaci a vyšetřování jsem se setkal i s případem, kdy bývalý československý státní občan opakovaně tvrdil, že je neoprávněně evidován, Státní bezpečnost ho mohla maximálně sledovat, zásadně však odmítal možnost podepsání či navázání spolupráce. Zachovaný agenturní svazek však svědčil o něčem jiném, a to včetně podepsaného vázacího aktu.

Nejde však pouze o jedinou rovinnou zpětného pohledu po mnoha letech na „styky“ či „kontakty“ s tajnou policií. Existuje (existovala) zde ke zkoumání i další rovina, a totiž dosud naprosto neznámý způsob vnímání aktu spolupráce se Státní bezpečností v reálném čase ze strany tajných spolupracovníků (jednou bude možno strukturovat tento jev minimálně podle sociálních skupin, v rámci kterých se tyto agenti pohybovali). V některých příspěvcích knihy však lze i tak nalézt jisté prvky (nechci říci důkazy) tajné spolupráce, i když to dnes „osočení“ vnímají a prezentují značně odlišně. Časový faktor, jehož dosah si při pohledu na „nekonečné“ seznamy neuvědomujeme, je při pohledu zpět do mnohdy vzdálené minulosti padesátých, šedesátých let nesmírně důležitý. Naše uvažování – a jistě zlehčování konkrétních projevů totality – také zásadně

„Věděl jsem, že jsem nikdy nebyl agentem Státní bezpečnosti, že jsem pro ně nepracoval.“ (Osočení, str. 113)

Podtitul knihy *Osočení – „Pravdivé příběhy lidí“* je stejně zavádějící jako titul „Kompletní seznam spolupracovníků StB“. Subjektivní pohled spíše náhodného než reprezentativního vzorku „osočených“ (z tohoto úhlu pohledu je nutné si také připomenout, které z osob, o jejichž spolupráci se již vedla veřejná diskuse, se editorce knihy neozvaly) na zkušenost s osobní komunikací s operativními pracovníky Státní bezpečnosti může být „pravdě“ mnohdy vzdálen (bez ohledu na možnou diskusi, co to pravda o vztahu občanů ke svému totalitnímu státu vlastně vůbec je). Navíc jde o „příběhy“, které byly sepsány nejdříve v roce 1992, po první publi-

OSOČENÍ

Pravdivé příběhy lidí

z »CIBULKOVA SEZNAMU«

StB

Vybrala a uspořádala Zdena Salivarová-Škvorečka

OSOČENÍ. Pravdivé příběhy lidí z „Cibulkova seznamu“, vyšlo letos v brněnském nakladatelství Host.

ovlivňuje fakt, že komunistický režim se všemi svými atributy padl. Při rekonstrukci jednotlivých období totality se musíme vracet zpět před listopad 1989, připomínat nejen systém práce Státní bezpečnosti, ale i společenské podmínky této činnosti včetně všeobjímajícího a dnes již těžko vybavitelného strachu či obav z politické policie a z jejich konfidentů.

Základním problémem zůstává, jak nahlížet na seznamy vydané Petrem Cibulkou. Diskuse o jejich věrohodnosti je již za námi, a to i díky ukončeným soudním procesům „osočených“, kteří žalovali ministerstvo vnitra. Potvrdilo se totiž, že jsou opravdu evidováni v registrech svazků, svého druhu primární a nejtajnější evidenci Státní bezpečnosti, podchycující operativní svazky (včetně agenturních) zavedené v rozmezí let 1954, respektive 1958, až 1989. I přes kritiku názvu „kompletní seznam agentů“ nikdo nemohl znevěrohodnit fakt, že jde o publikaci vybraných evidenčních údajů (jméno, příjmení, datum narození a registrační číslo agenturního svazku včetně identifikace centrály či krajské správy, jež svazek vedla) z registrační protokolů StB.

Jak již bylo naznačeno, občanským aktem publikované seznamy samozřejmě nejsou úplné. Chybí v nich zejména záznamy o agenturních svazcích archivovaných před za-

vedením registrů, jiných než kontrarozvědných správ (například rozvědné I. správy a jejich předchůdců), dále pak údaje z registrů, jež se do listopadu 1989 nedochovaly (některé v roce 1960 zrušené kraje, Plzeň), a pak také ty z padesátých let, kdy byli jednotliví spolupracovníci do registrů evidováni anonymně.

Seznamy versus svazky

„Je samozřejmé, že v té mase tzv. agentů jsou i agenti skuteční, nebo přesně řečeno: lze to předpokládat. Agenti, kteří závazky, jež podepsali, ať už dobrovolně nebo zprvu ze strachu a z donucení, nakonec plnili a lidem škodili. Jak to však poznat v mase těch, kteří byli spíš obětmi než služebníky zla?“ (Osočení, str. 62–63)

O čem vypovídají Cibulkovy seznamy? Jaká je jejich informační hodnota? Zejména je nutné zdůraznit, že záznam v nich otištěný nijak nevypovídá o kvalitě vztahu Státní bezpečnost – evidovaný občan. Seznamy bohužel neobsahují do značné míry relevantní časový údaj – datum zavedení a archivace svazku (což rozhodně není chyba Petra Cibulky) – a je proto těžké či dokonce nemožné v každém konkrétním případě, navíc bez znalosti obsahu agenturního svazku či dalších spisových materiálů, tuto tajnou spolupráci (jak tomu říkala StB) jakkoliv hodnotit.

Cibulkovým aktem zveřejnění byli občané v podstatě pouze upozorněni (i když se tomu v médiích a na veřejnosti dávaly a dávají i jiné obsahy), že (federální) ministerstvo vnitra nadále spravuje primární evidenci Státní bezpečnosti, v níž jsou k některým současným i bývalým občanům Československa a někdy i cizím státním příslušníkům evidovány údaje svědčící o současné či někdejší existenci svazků agenturní povahy.

Zároveň však veřejná prezentace této evidence státu znemožnila – respektive ztížila – případné další masové využívání této specifické sociální skupiny. Tento fakt má obdobný význam i ve vztahu k pohrobkům sovětských bezpečnostních služeb na Východě (oprávněně se však domnívám, že samotná existence veřejně přístupného záznamu v Cibulkově seznamu nemusí být na překážku případné agenturní spolupráce). Ve stínu informací o údajných tragédiích způsobených publikováním těchto seznamů zůstává skryto, jak se zachovanými evidencemi a svazky státo bezpečnostních služeb komunistického režimu nakládá stát (zejména ministerstva vnitra, obrany a zpravodajské služby). Vybrané polistopadové státní orgány využívají (spíše však v zásadě zneužívají) tuto dokumentaci shromážděnou tajnou policií *extra legem* či dokonce *contra legem*, aniž by to bylo jednoznačně upraveno zákonem, tak jako tomu je v Německu a dnes již i v Polsku. Na základě této dokumentace byly nejen vyvolány různé aféry a diskreditace, ale zejména opět sledovány některé osoby (v roce 1990 dokonce nově vzniklé zpravodajské složky navázaly na rozpracování představitelů západních států včetně struktur NATO) či verbování bývalí spolupracov-

niče Státní bezpečnosti. Z tohoto pohledu je jedině dobře, že k tak závažnému občanskému aktu, jakým bylo publikování těchto (byť neúplných) seznamů Petrem Cibulkou, vůbec došlo.

Seznamy spolupracovníků StB v Necenzurovaných novinách nelegimitizoval například pouze seznam novinářů – agentů někdejší Federální bezpečnostní a informační služby, ale především podoba tzv. lustračního zákona, která – kromě rozhodnutí Ústavního soudu o zrušení kategorie c) z roku 1992 – nebyla až dosud změněna. Děravý lustrační zákon, jehož konstrukce je poplatná nejen špatné znalosti komunistického systému, ale hlavně společenské a politické situaci ve druhé polovině roku 1991, se nedočkal novelizace. Mocensky arrogantní přístup k občanům tak v něm zůstal obsažen i nadále. Stát (ministerstvo vnitra) spravující evidenční a svazkovou agendu Státní bezpečnosti vydával (a vydává) pouze osvědčení „je evidován“ – „není evidován“. Obsah případné spolupráce (práce pro tajnou policii) zůstal na dlouhé roky skryt a ve většině případů zůstává utajen dodnes. Jen měsíc a půl po přijetí „lustračního zákona“, koncem roku 1991, přijal spolkový sněm zákon o zpřístupnění dokumentace východoněmecké Stasi, který lustrace vyřizoval formou rešerší a nikoliv pouhého potvrzení o evidenci. Symptomatické pro patovou společenskou a politickou situaci v České republice je, že se lustrační zákon nikdy nepodařilo novelizovat tak, aby daleko důrazněji bránil tajným i veřejným exponentům komunistické totality působit ve státní správě, ale na druhou stranu ani otupit platnost jeho paušálních odsudků.

Není možné ponechat bez komentáře využívání zejména internetové podoby seznamů (<http://www.cibulka.cz> a <http://stb.cibulka.cz>). Nakolik je „neoficiální“ práce se seznamy, kterou podle oprávněných žadatelů doporučují pracovníci samotného zpřístupňovacího pracoviště ministerstva vnitra v Pardubicích? Zdánlivě absurdní situace – jestliže vnitro nechce předat oprávněnému žadateli údaje o tajných spolupracovnících obsažených ve zpřístupňovaných svazcích písemně (či vůbec), tak jak to stanoví zákon o zpřístupnění svazků vzniklých činností StB (č. 140/1996), odkazují jeho zaměstnanci na Cibulku! A to v době, kdy se kvůli jeho seznamům s vnitrem stále soudí řada „osouzených“...

Co vyplývá z uvedených tvrzení? Že za vydání Cibulkových seznamů nese plnou odpovědnost stát, respektive politická garnitura, která připravila návrh tak neprůchodného lustračního zákona, že jej pravice opozice smetla z jednacího stolu, a prosadila zákon č. 451/1991 Sb. ve známé podobě. Nesou ji také státní úředníci, protože jediní rozuměli materii a z nějakých důvodů nebyli schopni či ochotni postupovat stejnou cestou jako ve Spolkové republice Německu (respektive dříve již v Německé demokratické republice), tzn. připravit cestu inteligentní podobě lustrací a zároveň zákonnou formou ošetřit zpřístupnění dokumentace politické policie občanům a prostřednictvím badatelů a médií i veřejnosti. Odpovědná je i politická garnitura u moci, protože nebyla schopna iniciovat tvorbu

kvalitní podoby zákona. Parlamentní pravice opozice pak již – bez kvalifikovaných poradců – zpracovala a prosadila zákon, o nějž se vedou politické boje dodnes.

Spolupráce z pohledu StB

„Dokonce i tehdy, jestliže všechno vypadá věrohodně a o spolupráci existují písemné doklady, zápisky z výslechů či informace o schůzkách, nemusí ještě být všechno jasné. Potom totiž stojíme před problémem interpretace... Strnulý policejní jazyk proměňuje normální lidskou řeč v orwelllovský newsspeak a dává jí spiklenecký výraz. Obyčejná a nevinná věta se v hlavě tajného policisty snadno promění v konspirativní informaci vypovídající o úkladech nepřátel dělnické třídy. Pozvání od tajného policisty na kávu zaznamenají policejní anály jako konspirativní schůzky...“ (Osočení, str. 55)

Situaci na poli vyrovnávání se s minulostí měl částečně napravit zákon o zpřístupňování svazků Státní bezpečnosti z roku 1996. Očekával se zásadní průlom v přístupu zejména do matérie Státní bezpečnosti, a reakce státu na Cibulkovy seznamy. Kvalitní zákon mohl nastolit zcela novou situaci v poznávání totalitní dokumentace, některé kauzy se mohly veřejně potvrdit anebo naopak vyvrátit. Výsledek však v negativním slova smyslu předčil očekávání. Zde odvedli ministerští úředníci z vnitra opravdu tu nejhorší možnou práci, a tak tento legislativní akt má spíše diskriminační povahu; není divu, že je v mnohém v zásadním rozporu s německým zákonem z prosince 1991. Náprava tohoto právního stavu je dnes na senátorech a poslancích, neboť v českém parlamentu se nyní nachází hotový návrh radikální novely, která by měla přinést zásadní změny v přístupu k dokumentaci tajných služeb komunistického režimu.

Pouze otevřenost a přístup ke konkrétním podkladům o minulosti může dostat společenskou diskusi na kvalitativně jinou úroveň. Ověří se a potvrdí (nebo také ne) verze prezentované mj. i na stránkách knihy *Osočení*. V každém případě budeme lépe informováni o tom, jak režim manipuloval s lidmi. V jednotlivých svědectvích často opakovaný model „hry“ se Státní bezpečností nelze zřejmě úplně odmítnout jako fabulaci post scriptum. Jistým problémem zůstává, že se dnes leckdo diví, když to režim (přesněji Státní bezpečnost) za hru nepovažoval.

V Cibulkových seznamech jsou si všichni evidovaní rovni. V registrech svazků či dokonce v reálné situaci tomu tak ale nebylo. Vztah politické policie k jednotlivým zájmovým osobám se postupem času vyvíjel. Někdy se dokonce měnil zcela zásadně z nepřátelské osoby na tajné spolupracovníky (anebo naopak). V masové agenturní síti Státní bezpečnosti byly evidovány desítky až stovky špičkových agentů, odhadem o jeden řád více průměrných a zbytek podprůměrných. Minimum kvalitních tajných spolupracovníků evidovaných v polovině padesátých let vydrželo spolupracovat až do roku 1989. Všichni však byli zaneseni do jednoho registračního protokolu, kde kvalita

jejich evidence (řádku) byla v podstatě identická. Rozdílnost spolupráce, jejich role v reálném čase, působení v rámci určité cílové skupiny, průběžné hodnocení, to vše je nutno komparovat, abychom byli schopni vyvodit zodpovědnost v každém konkrétním případě. Tyto údaje není rozhodně možno vyčíst z jednotlivých svazků, jež jsou k dispozici podle dnešní úpravy zpřístupňování svazků StB.

Ani Jekyll ani Hyde

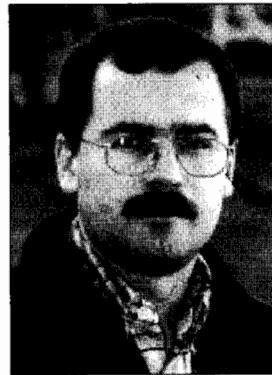
„Až do zveřejnění seznamu žili postižení jako normální členové svých komunit, často se těšící vážnosti svého okolí, občas dokonce mající na kontě skutečná díla vědecká nebo umělecká. Není samozřejmě vyloučeno, že jedinec, který se svému okolí po léta jevil jako dobrý člověk, nebyl pouze Dr. Jekyll, ale také Mr. Hyde. Takový rozštěp osobnosti patří spíše do sféry science fiction nebo stalin-ských procesů než do skutečného života, kde je, řekl bych, ojedinělou výjimkou.“ (Osočení, str. 10)

Závažnou problematiku konfidentského systému Státní bezpečnosti nelze bagatelizovat odkazováním se do sféry science fiction. Spíše je nutné komunistické mechanismy poznat, vyhodnotit a zařadit. Pak teprve bude možné řešit otázku viny či dokonce případného odpuštění. Hranice spolupráce a její různé úrovně byla odlišná v očích příslušníků Státní bezpečnosti – řídicích orgánů a zjevně i ve vnímání jednotlivých osob v různých dobách, různě intenzivně využívaných jako zdroje informací či aktéři vlivového působení. Přejít mezi normálním životem a předáváním informací Státní bezpečnosti byl zřejmě plynulejší, než se nám dnes zdá. Ony ostré morální kontury vznikly až po listopadu 1989. Speciálně v šedesátých letech a později za normalizace nemuselo jít o tak jasně vyhraněné

postoje, které Josef Škvorecký s určitou nadsázkou přirovnává k Jekyllovi a Hydovi.

V samém závěru není navíc možné neupozornit, že i prezentace tohoto bezesporu závažného tématu není možná bez konfrontace s osudy těch postižených, na něž agenti prokazatelně donášeli (odkazují zde na některé již v Pardubicích zpřístupněné svazky), a zejména osob, které v průběhu let 1948–1989 „řekly ďáblu ne“. Ve svazcích najdeme osudy politických vězňů z padesátých let, kteří nevěděli o svém nadcházejícím propuštění, a na lágru den před odchodem podepsali spolupráci; máme však také osobnosti, jež odmítly i s vyhlídkou na dalších deset let komunistického žalaře.

Bohužel zde nebyl prostor k vyjádření se ke každému konkrétnímu svědectví. Doufejme však, že kniha *Osočení* není posledním pokusem o reflexi tohoto téměř sociologického jevu našich moderních dějin. A že se jednotlivá svědectví jakýchkoliv osob postižených komunistických režimem (včetně některých „osočených“) objeví bohatěji konfrontována se zachovanými archivními materiály.

Pavel Žáček (1969) v roce 1992 vystudoval Fakultu sociálních věd, současně studoval historii a politologii na FF UK. V letech 1990-91 byl šéfredaktorem *Studentských listů*. Od ledna 1993 byl zaměstnancem Úřadu pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu nejdříve jako dokumentarista, později šéf dokumentace a nakonec působil jako náměstek ÚDV. Z úřadu odešel v srpnu 1999.